

UDK 726.5(497.5 Dubrovnik)(091)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 16.2.2017.

Željko Peković
Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet
Sveučilište u Splitu
HR-21000 Split, Poljička cesta 35
zeljko.pekovic@gmail.com

Kristina Babić
HR-21231 Klis, Bobani 9
kristinababic004@gmail.com

CRKVA GOSPE OD KARMENA (SV. IVANA) U DUBROVNIKU

Sažetak

Autori donose rezultate arheoloških i konzervatorskih istraživanja provedenih 2000./2001. godine u istočnom dijelu povijesne jezgre grada Dubrovnika, u današnjoj crkvi Gospe od Karmena koja se nalazi u Pustijerni neposredno uz tvrđavu sv. Ivana. Istraživanjima je pronađena ranija crkva sv. Ivana koja je tijekom vremena srušena. O postojanju te crkve svjedoči pripadajući joj kameni namještaj i arhivski dokumenti iz 13. stoljeća. Pronađeni ostatci dali su dovoljno podataka za prepoznavanje i grafičku rekonstrukciju triju razvojnih faza crkve od 8./9. stoljeća do romanike.

Crkvu sv. Ivana preslojila je barokna crkva Gospe od Karmena. Njezin današnji izgled plod je posljednje pregradnje nakon potresa 1667. u kojem je bila znatno oštećena. Prva faza izgradnje Gospe od Karmena započela je 1633. – 1634. U arheološkim istraživanjima pronađeni su temelji zaobljenog pročelja prve etape izgradnje barokne crkve. Na temelju komparacija s onodobnom arhitekturom Italije, autori raspravljaju o mogućem projektantu crkve iz 1633. godine. Sredinom stoljeća došlo je do promjena projekta, izgrađeno je ravno pročelje, a crkva je ponovno nadsvedena eliptičnom kupolom. U potresu 1667. kupola je pala, a obnova je izvedena u skladu s tadašnjim mogućnostima bratovštine: prekrivanjem drvenim krovštem s vidljivim bojanim drvenim grednikom, imitacijama kamenih pilastara i vijenaca izvedenih u bojanom drvu. Crkva je opremljena oltarima i vrlo vrijednim oltarnim palama.

Ključne riječi: Dubrovnik, Pustijerna, predromanika, pleter, ciborij, crkva sv. Ivana evanđelista, barok, Gospa od Karmena, Francesco Borromini

1. Uvod

Na samom rtu Pustijerne, u povijesnoj jezgri grada Dubrovnika, u ranom srednjem vijeku nalazila se crkva sv. Ivana po kojoj nosi ime i obližnja tvrđava koja brani luku. Crkva je imala više faza izgradnje, od ranog srednjeg vijeka, preko romanike do renesanse. Preslojila ju je, početkom 17. stoljeća, barokna crkva, kasnije nazvana

Slika 1.

Gospe od Karmena. Barokna crkva višekratno je pregrađivana nakon razornih zemljotresa, potom zapuštena, dočekala je tek u 3. mileniju istraživanja i obnovu.¹

Crkva Gospe od Karmena sagrađena je u prvoj polovici 17. stoljeća, točnije 1633. – 1634. godine (Priatelj 1982: 676). Svojom bogatom opremom i arhitekturom ona predstavlja jedan od najznačajnijih spomenika ranobarokne sakralne arhitekture u Dalmaciji (Slika 1.).

Oprema ove crkve zasigurno zauzima važno mjesto u našoj povijesti umjetnosti. Primjer je promišljenog opremanja crkve za koju su naručena značajna djela uglednih talijanskih majstora 17. i 18. stoljeća, članova slikarskih škola Rima, Napulja i Venecije.

Uz oslikani drveni namještaj u crkvi se nalaze i tri raskošna oltara, od kojih je glavni od mramora, a ostali od mramoriziranoga kamena.

Svi oltari imaju oslikane predoltarnike od kože

i platna i tri vrijedne oltarne pale: Giovannia Angela Canina (izrađena 1641.) (Slika 2.), Andrea Vaccara (1604. – 1670.) (Slika 3.), Sebastiana Riccija (1659. – 1734.) (Slika 4.) te na stropu sliku Bartolomea Litterinija (1669. – 1748.) (Tomić 2007: 5-12; Lupis 2007: 13-20) (Slika 5.). Crkva je bila opremljena i slikama četiriju evanđelista, autora Mattea Pretija (1613. – 1699.).²

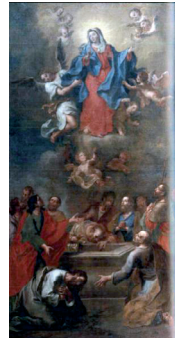
Slika 2

Slika 3

Slika 4

Slika 5

- 1 U potresu 1979. godine crkva je oštećena i potom izuzeta iz kulta, a za vrijeme Domovinskoga rata 1991. godine, pretrpjela je manja oštećenja krovništva. Uvrštena je u program zaštitnih radova Ministarstva kulture Republike Hrvatske te 2000. godine počinje cjelovita obnova kojom su bila obuhvaćena i arheološka istraživanja koja su na svjetlost dana donijela crkvu sv. Ivana, poznatu iz arhivskih dokumenata. Konzervatorska i arheološka istraživanja od 2000. do 2001. godine vodio je autor, a arheološka istraživanja arheologinja Nela Kovačević.
- 2 O slikama Mattije Pretija organizirano je savjetovanje 16. i 17. listopada 2008. godine te je tiskana sljedeća publikacija: Kolić Pustić 2009. Autor ovoga teksta (Ž. Peković) također je sudjelovao na spomenutom savjetovanju predavanjem o rezultatima istraživanja različitih faza sakralnih objekata ovoga lokaliteta. Nažalost, tekst nije bio gotov za prethodno citiranu publikaciju.

2. Dosadašnje spoznaje o crkvi sv. Ivana

Crkva sv. Ivana spominje se u *Spisima dubrovačke kancelarije* krajem 13. stoljeća, a u literaturi je prvi navodi L. Beritić. Prema tumačenju arhivskih podataka, koje je objavio spomenuti autor (Beritić 1989: 40, 45, 102, 114–116, 127), crkva Gospe od Karmena nastala je na mjestu starije crkve sv. Ivana, koja je tom prilikom porušena. Iako je crkva sv. Ivana spomenuta u nizu arhivskih dokumenata iz 13. stoljeća, o njoj ne nalazimo tragova u recentnoj literaturi, što je vjerojatno posljedica izostanka arheoloških istraživanja.

Prvi put se spominje 1280. kao *sancti Johannis de Pusterla*,³ potom 1284. kao *sancto Johanni de Papissa*⁴ te u sporu kneževih službenika iz 1285. kao *sancti Johannis de Pusterla*.⁵ Spominje se i kod iskaza zastupnika vinograda, što svjedoči o posjedima crkve⁶ te u oporukama.⁷

Dakle, iz arhivskih dokumenata može se samo zaključiti da je krajem 13. stoljeća postojala crkva sv. Ivana u Pustijerni. Budući da ne postoje relevantni arhivski podatci prije 13. stoljeća, nije bilo poznato vrijeme nastanka crkve. Crkva je sagrađena na vrlo važnom položaju, na samom kraju rta na kojem je nastao Dubrovnik. Obzidavanjem Pustijerne, trećega gradskog proširenja, ona se našla unutar grada.⁸ Kula koja brani ulazak u luku sagrađena je neposredno uz crkvu i prvotno se zvala Gundulićeva kula, a po crkvi sv. Ivana preuzela je ime crkvenog titulara 1436. godine (Beritić 1956: 20–21). Potom će se po baroknoj crkvi Gospe od Karmena, koja je preslojila crkvu sv. Ivana, cijelo područje do danas nazivati Karmen. Budući da se uz crkvu s istočne strane nalazio gradski bedem, a potom su istočno dozidane i slanice (Beritić 1956: 47–48), arhivski dokumenti vrlo često spominju je i u tom kontekstu.

Spominju se 20. rujna 1424. popravci potpornja (*barbachanem*) arsenala i kod Sv. Ivana na Pustijerni (Beritić 1989: 45; *Acta Minoris Consilii* 3, f. 164). Rektor i Malo vijeće, 28. siječnja 1500., ovlaštenu su dati popraviti i osigurati gradski zid s morske strane kod Sv. Ivana u Pustijerni, gdje su se nalazile slanice. U isto vrijeme zaključeno je da se izaberu tri nadstojnika koji će se brinuti o gradnji i troškovima za taj rad. Isti dan su izabrana tri nadstojnika.⁹ Otrprikle jedan mjesec kasnije (26. veljače 1500.) Malo vijeće je zaključilo da se popravi ugao gradskog zida kod Sv. Ivana u Pustijerni i da se preradi u okrugao oblik prema ideji inženjera Paskoja. Iste godine taj je gradski ugao potpuno pregrađen te je dobio

3 Sv. Ivan se spominje u iskazu zakupnika vinograda koji je crkva posjedovala na otoku Šipanu (*Spisi dubrovačke kancelarije I*: 44, doc. 164). Budući da su arhivski dokumenti sačuvani od 1278. godine, ovo je prvi sačuvani spomen Sv. Ivana u Pustijerni.

4 U oporuci Dobre de Gurero, sastavljenoj 18. siječnja 1284., među ostalim crkvama u Pustijerni spomenut je i Sv. Ivan: »...Sancto Petro maiori, sancto Stephano, sancto Michaeli, sancto Theodoro, *sancto Johanni de Papissa*, sanctis Cosme et Damiani singulis dimidius yperperus.« (*Spisi dubrovačke kancelarije II*: 330, doc. 1292). Zanimljiv je naziv *de Papissa* jer se samo na ovom mjestu tako naziva. Radi se zasigurno o crkvi sv. Ivana u Pustijerni jer redosljed nabravanj crkava u Pustijerni slijedi njihov razmještaj u prostoru.

5 Crkva je pod citiranim imenom spomenuta u sporu oko kneževih službenika koji je vođen 7. siječnja 1285. godine (*Spisi dubrovačke kancelarije III*: 225, doc. 545).

6 Vidi bilj. 3.

7 *Testamenta Notariae II* f. 7–8 (1280. – *testamentum clerici Rosini Balislaue*); *Distributiones testamentorum* 25 (1503–1506), f. 61v; *Distributionis testamentorum* 29 (1518–1512), f. 167v; *Testamenta Notariae 7* (1381–1391), f. 17; *Testamenta Notariae 33* (1519–1524) f. 61; *Testamenta Notariae 33* (1519–1524), f. 113a.

8 O razvoju grada, obzidavanju Pustijerne vidi: Peković 1994: 49; Peković 1997: 166–211; Peković 1998: 65–83; Peković 2001: 517–576; Peković 2012: 341–375; Rapanić, 1988: 39; Rapanić 2013: 100, 104; Beritić 1989: 15.

9 Beritić 1956: 114; Beritić 1989: 114; *Acta Consilii Rogatorum* 28, f. 183v. Sačuvan je i niz ugovora s kamenarima za izvedbu ugovorenog posla: *Debita notariae pro communi* 1, f. 102v, 103v.

oblik velike polukružne kule koja je, prema titularu obližnje crkve, nazvana kula sv. Ivana. Isto ime baštini i današnja tvrđava (Beritić 1989: 115; *Acta Minoris Consilii* 26, f. 254).

Crkva se spominje i u kontekstu određivanja stražarskih mjesta. Vijeće umoljenih, 16. listopada 1501., u odredbi za čuvanje grada određuje stražarska mjesta na zidinama. Spominje se 13 stražarskih mjesta, 9 sa strane mora i 4 prema kopnu. Prema moru su: »...Sv. Luka, klaonica, Sv. Ivan u Pustjerni...« (Beritić 1989: 116; *Acta Consilii Rogatorum* 29, f. 5v-6). Vijeće umoljenih odobrava, 17. ožujka 1522., magazine za pohranu municije i artiljerije: jedan od njih je i kuća u Pustjerni kod crkve sv. Ivana (Beritić 1989: 127; *Acta Consilii Rogatorum* 36, f. 180).

U apostolskoj vizitaciji – koju je obavio Giovanni Francesco Sorman u razdoblju od 8. listopada 1573. do 26. travnja 1574. – vizitirana je crkva sv. Ivana evanđelista. U crkvi se spominje sjedište bratovštine limara, koju je utemeljio Matej Ranjina, te djelovanje škole (Matanić 1965: 197; Lupis 2007: 13).

Nova crkva s titularom Gospe od Karmena spominje se 7. srpnja 1639. u odredbi o čuvanju gradskih utvrđenja koju je sastavio gradski provizor. Kapetan tvrđave sv. Ivana nije uopće smio izaći iz tvrđave, a u svečane dane mogao je slušati misu iz same tvrđave. Dokument govori u prilog tome da je crkva bila završena i u kultu (Beritić 1989: 177; *Acta Consilii Rogatorum* 96, f. 99-99v).

Dana 26. travnja 1674. rečeno je nadstojnicima oružane da daju popraviti ruševni zid tvrđave sv. Ivana (Mula) kod crkve Gospe od Karmena. Za te radove isplaćuje im se isti dan 60 dukata (Beritić 1989: 195; *Acta Consilii Rogatorum* 121, f. 2v).

Čini se da ranobarokna crkva nije odmah mijenjala titulara. Godine 1676., u vizitaciji Pietra de Torresa iz Tranija, dubrovačkog nadbiskupa, crkva se spominje kao crkva sv. Ivana evanđelista, pod zaštitom Sv. Trojstva, u narodu zvana Gospa od Karmena.¹⁰ Kasnije se kao titular više na navodi sv. Ivan evanđelist, već današnji titular.

3. Spoznaje nakon provedenih arheoloških istraživanja

Nad ostatcima ranosrednjovjekovne crkve, porušene početkom 17. stoljeća, podignuta je današnja crkva Gospe od Karmena. Arheološkim istraživanjima otkriveni su elementi srednjovjekovne urbane matrice Pustijerne i ostatci crkve sv. Ivana. Time su obogaćene spoznaje o urbanističkom razvoju grada te je povećan broj arhitektonskih spomenika grada Dubrovnika.

Arheološkim istraživanjima crkve sv. Ivana definiran je položaj, veličina, kronologija gradnje te dio kamenoga crkvenog namještaja. Uz nju su pronađena i gradska vrata u zidinama prema moru,¹¹ kao i dio popločene ulice između crkve sv. Ivana i gradskih zidina.¹²

10 Lupis 2007: 13; Državni arhiv u Dubrovniku, III, 2 (1673. 1680.), 26.

11 Na samom kraju poluotoka prema pučini postojala su gradska vrata. Nacrtna su na crtežu *Prospetto della Citta di Ragusa nel Secolo XII* na njegovim palisadama na samom kraju poluotoka. O značenju crteža iz 18. stoljeća napisano je više radova: Peković 2016: 27–63; Rapanić 2013: 101–106; Zelić 2012: 27–34; Stevović 1990 1991: 37–154. Ta vrata spominju se u više arhivskih podataka do njihovih zaziđivanja 22. rujna 1474. Malo vijeće naređuje da se zazidaju vrata na Ponti kod sv. Ivana, kroz koja se moglo doći u Pustijernu (Beritić 1989: 102; *Acta Minoris Consilii* 19, f. 165v).

12 Arheološka su istraživanja započela 1. prosinca 2000. i trajala su do 6. ožujka 2001. godine. Pronađena je crkva sv. Ivana pravilno orijentirana u smjeru istok-zapad, na nju je sjela i „prepolovila” ju svojim temeljima crkva Gospe od Karmena, orijentirana svojim glavnim pročeljem na sjever. Vidi Kovačević 2001.

U arheološkim istraživanjima pod sjevernim dijelom crkve Gospe od Karmena pronađen je veći dio crkve sv. Ivana, sačuvan isključivo u tlocrtu. Apsida je dijelom ostala pod sakristijom, dijelom pod ulicom, kao i cjelokupno sjeverno i zapadno crkveno pročelje. Temelji drvenih stupova pjevališta barokne crkve izvedeni su na južnom lateralnom zidu crkve sv. Ivana. Ranosrednjovjekovna je crkva imala podnicu dublju za cca 1,5 m u odnosu na podnicu barokne crkve. Stoga je sjeverna polovica crkve Gospe od Karmena bila nivelirana nasipom šuta, dok je južni, apsidalni dio crkve na niveliranom živcu koji se uzdiže prema jugu. Unutar crkve Gospe od Karmena, u istočnom dijelu broda srednjovjekovne crkve sv. Ivana, pronađen je pločnik iz njezine romaničke faze pregradnje. U njemu je bio ugrađen niz spolija, više ulomaka predromaničkih pletera te dva ulomka antičkog sarkofaga. Na razini pločnika, pod sjevernim zidom barokne crkve pronađen je grob (terenska oznaka iz izvještaja br. 7) s monolitnom pločom koja je na središnjem dijelu imala uklesana slova *T* i *W*.

Slika 6

Pod sakristijom je pronađen dio apsidalnog prostora predromaničke crkve. Pronađen je južni dio apsida, dio njezina istočnog zida sa slijepom nišom, dio polukružnog dijela okrenut crkvi s niskom klupom – subselijem. Južni dio apsida uništen je izgradnjom recentne gustijerne, a središnji dio baroknom sakristijom. U sredini apsidalnog prostora pronađen je dosta duboki grob (terenska oznaka iz izvještaja br. 8) koji se pruža u smjeru sjever-jug. U južnom dijelu sonde pronađena je podnica crkve izrađena od svijetle žbuke. U južnom dijelu pronađen je otisak koji bi mogao odgovarati otisku pilastra zidane oltarne ograde.

Utvrđeno je pružanje zidova crkve sv. Ivana u okolne ulice, što je proširilo područje arheoloških istraživanja i izvan barokne crkve.

U slijepoj uličici – omeđenoj pročeljem crkve Gospe od Karmena, istočnim gradskim zidom te kulom sv. Ivana sa sjevera – pronađen je sjeverni zid crkve sv. Ivana i njegov spoj sa sjevernim dijelom apsida. Uz zapadni zid crkve Gospe od Karmena pronađeni su temelji pročelja crkve sv. Ivana te pred njima dva groba (terenska oznaka iz izvještaja br. 5 i 6).¹³

Od numizmatičkih nalaza, u šutu crkve pronađeno je 10 novčića iz vremena Dubrovačke Republike te je u nasipu grobu (terenska oznaka iz izvještaja br. 6) pronađen bizantski novčić.¹⁴

Istraživanjima su raslojene tri razvojne faze ranosrednjovjekovne crkve do romanike. U 16. stoljeću joj je u novom stilu premodelirano pročelje te je zaključeno preslicom i zvonom.

13 Detaljnije o nalazima grobova vidi Kovačević 2001.

14 Riječ je o ½ otetarteronu cara Manuela I. (1143. – 1180.), nepoznate kovnice. Na aversu je prikaz cara, a na reversu je prikaz sv. Jurja koji je po tradiciji bio rimski vojni časnik, a mučen je 303. godine u Kapadokiji (Mala Azija) za Dioklecijanova progonstva kršćana. Kult mu je isprva vezan za Palestinu (Lidija) i Egipat, zatim se širi po Bizantu. Zahvaljujemo prof. Mirniku na pomoći prilikom obrade nalaza.

4. Faze izgradnje crkve sv. Ivana evanđelista

Nepokretni i pokretni arheološki nalazi, spomenuti u prethodnom poglavlju, omogućili su rekonstrukciju kronologije sakralnih objekata ovog lokaliteta, kao i rekonstrukciju izgleda svake pojedine faze.¹⁵

4. 1. Prva faza izgradnje

Najstarija crkva sv. Ivana bila je jednostavna, jednobrodna crkva raščlanjene vanjštine.¹⁶ Pružala se u smjeru istok-zapad, u samom uglu zidina Pustijerne. Apsidom je gotovo ticala istočne zidine dok je od sjevernih, prema luci, bila odijeljena uskom srednjovjekovnom uličicom širine svega 1,2 m. Imala je iznutra polukružnu, a izvana pravokutnu apsidu, tako karakterističan detalj arhitekture dubrovačkog kraja.¹⁷ Zidovi apside bili su raščlanjeni slijepim nišama. Sačuvane su tri na istočnom i jedna na sjevernom zidu apside. Sjeverni zid crkve bio je raščlanjen s pet slijepih niša, nešto širih od onih na apsidi. Budući da je teren s južne strane crkve visočiji, očuvani zid u visini od cca 1,5 m u terenu je i nije sačuvana njegova raščlamba koja je, ako je postojala, bila iznad ukopanog dijela zida. Ostaci pročelja nisu pronađeni. Uništeni su pregradnjama i dogradnjom kasnije romaničke crkve.

U apsidi je sačuvana uska klupa – *subsellium*.¹⁸ U apsidalnom dijelu pronađena je podnica, djelomično sačuvana, od svijetložute vapnene žbuke. U žbuci uz južni zid pronađen je otisak pilastra i zida oltarne ograde. Ograda je prema masivnim ostacima, čini se, bila zidana.¹⁹

Prema obliku crkve i širini zidova možemo zaključiti da je crkva imala drveno krovšte. Teško je odgovoriti na pitanje kada je izgrađena. Skulpturu iz njezine druge faze izgradnje možemo datirati u drugu polovicu 9. stoljeća. Dakle, jedino što možemo reći jest da je izgrađena prije druge polovice 9. stoljeća.

4. 2. Druga faza, pregradnja postojeće crkve

Ranosrednjovjekovna crkva doživjela je prve pregradnje unutar svojih gabarita tako da su joj uz lateralne zidove dozidani masivni zidani polupilastru. Zidani su na podnici ranije ranosrednjovjekovne crkve i služili su za njezino nadsvođenje.

Ugrađena su joj četiri ugaona polupilastra, a brod crkve je dvama parovima masivnih polupilastara podijeljen u tri traveja.²⁰ Polupilastru su najvjerojatnije prelazili u

15 Saznanja o kronologiji i rekonstrukcije ranosrednjovjekovnih faza crkve sv. Ivana u Pustijerni ustupljene su *professoru emeritusu* Tomislavu Marasoviću za potrebe pisanja opsežne monografije *Dalmatia Praeromanica* (Marasović 2013: 126–129). S vremenom smo došli do novih spoznaja tako da se one nešto razlikuju u odnosu na podatke koje su objavljene u citiranoj publikaciji T. Marasovića. Spomenute razlike odnose se na grafičku dokumentaciju i dataciju dviju predromaničkih faza.

16 Dimenzije prve razvojne faze crkve su: dužina 8,60 m bez apside, a s apsidom 10 m; širina 5,73 m (vanjski rubovi zida). Zidovi su širine 62 cm, zidani priklesanim kamenom u obilnom sloju morta. Crkve je bila izvorno žbukana svijetlom vapnenom žbukom.

17 O karakteristikama apside dubrovačkih ranosrednjovjekovnih crkava vidi Peković 2010: 85.

18 Budući da je klupa iznimno malih dimenzija, njezina pojava je više simbolična doli funkcionalna. Sličan primjer nalazimo u crkvi sv. Martina u Čepikućama. Vidi Fisković 1995: 14–27.

19 Zidane oltarne ograde bile su česte na dubrovačkom području. Primjeri crkava oltarnog tipa su: ranosrednjovjekovna crkva sv. Petra na otoku Šipanu (Peković 2008: 118) te romanička crkva Gospe od Lužina u Stonskome polju.

20 Ugaoni pilastri dimenzije su 46 x 46 cm, dok su polupilastru dimenzije 46 x 72 cm.

pojasnice koje su nosile svodnu konstrukciju. Zidani masivni polupilastru, povezani slijepim lukovima uz lateralne zidove, stvorili su masivan oslonac svodovima crkve. Slijedom analogija ranosrednjovjekovnih nadsvedenih crkava, svodovi su mogli biti križno bačvasti.²¹ Crkva najvjerojatnije nije imala kupolu jer nije bilo formirano središnje četvrtasto polje.²²

Nova tlocrtna dispozicija poništila je raniju zidanu oltarnu ogradu. Crkva je bila opremljena kamenim namještajem čiji su dijelovi pronađeni u sekundarnoj upotrebi kao sastavni dijelovi pločnika romaničke pregradnje crkve.²³ Radi se o ulomcima stranica košare oltarnog ciborija i dijelovima oltarne ograde. Od oltarne ograde pronađeni su ulomci dvaju pilastara. Prvi (Slika 7a) ukrašen je troprutnicom iz koje izlaze listovi bršljana,²⁴ drugi (Slika 7b) dvostrukim učvorenim kružnicama dijagonalno isprepletenih troprutim rombovima.²⁵ Na oba ulomka pronađeni su bočni utori za spajanje s plutejima. Posebno su zanimljivi ulomci dvaju malih ciborija koji su bili impostirani na menzi.²⁶ Od prvog nadoltarnog ciborija pronađena su tri ulomka. (Slika 7 c, d, e) Pripadali su

Slika 7

Slika 8

- 21 Trodijelnu podjelu masivnim zidanim polupilastrima koji su nosili svodovlje, imala je i crkva sv. Stjepana koja je bila tako izvorno građena (Peković 2012: 341–374). O križnim svodovima sačuvanim na ranosrednjovjekovnim građevinama vidi Milošević, Peković 2009: 170, 177, 178. O svodovima kripte crkve sv. Petra Velikoga koji su komparirani sa svodovima kripte crkve sv. Pelagija u Novigradu i kripte crkve sv. Marka u Veneciji vidi Peković (2010: 90, 91).
- 22 O problemu kupole i južnodalmatinskom kupolnom tipu vidi Peković 2008: 112–113; Peković 2002: 235–236; Peković 2000–2001: 78–79; Peković 1995: 166–167; Marasović 1984: 150–156; Marasović 1960: 33–47.
- 23 Ukupno je pronađeno 11 ulomaka pleterne skulpture, kao i dva ulomka antičkog sarkofaga. Ulomci sarkofaga pripadaju njegovoj ukrasnoj plohi, tj. bočnom trokutastom ukrasu tabule.
- 24 Ulomak je od vapnenca, dva dijela koja su bila u sekundarnoj upotrebi, ugrađena su u romanički pločnik, potom su spojena u cjelinu. Veličina ulomka: dužina 19 cm, visina 24 cm, debljina 13 cm. Prednja ukrašena ploha sastoji se od jednoga sačuvanog polja koje je ukrašeno troprutom viticom koja se račva i formira kružnicu ispunjenu dvama geometriziranim listovima bršljana. Oba donja ugla popunjena su kukom koja dodiruje viticu (terenski inv. br. 4). Utor za spoj s plutejom s desne strane ulomka gledajući prema njemu.
- 25 Ulomak je od vapnenca, dimenzije su mu: visina 46 cm, širina 29 cm, debljina 14 cm. Na ukrasnoj plohi nalazi se geometrijska kompozicija troprutih vrpca koja se sastoji od nizova po dvije učvorene kružnice koje su prepletene troprutastim rombovima. Kružnice su učvorene u rubnu troprutu traku koja uokviruje kompoziciju. Na vrhu pilastra dvije troprutnice prelaze u proširene haste križa (?) koji je oštećen i u većoj mjeri nedostaje. Utor za spoj s plutejom s desne strane gledajući prema njemu (terenski inv. br. 5).
- 26 O „malim“ ciborijima koji su se nalazili na menzi prethodno je autor raspravljao: Peković 2010: 152, 156.

njegovim dvjema različitim stranicama. Od dvaju ulomka rekonstruirana je jedna stranica ciborija (Slika 8.).²⁷ Treći ulomak pripadao je stranici koja je, čini se, bila gotovo identično dekorirana.²⁸ Mogli bismo je datirati u drugu polovicu 9. stoljeća. Pronađen je još jedan ulomak malog ciborija, (Slika 7f) iz nešto ranijeg razdoblja, vjerojatno iz prve faze izgradnje crkve koji ne daje dovoljno elemenata za njegovu cjelovitu rekonstrukciju.²⁹ Možda je iz istog razdoblja i ulomak zabata oltarne ograde koji upućuje na sličnosti oblikovanja, osobito motiva rakovica-kuka.³⁰ (Slika 7g) Skulptura svakako pripada 9. stoljeću, možda čak obje faze, ranija (ulomci tegurija i jedan ulomak nadoltarnog ciborija) i kasnija (tri ulomka nadoltarnog ciborija i pilastri oltarne ograde). Skulptura je djelo dubrovačke radionice koja u to vrijeme još uvijek korespondira s motivima ostalih gradova istočne jadranske obale.³¹ Umetanje masivnih pilastara i podizanje svodova nad ranosrednjovjekovnim crkvama očitivalo se na nizu primjera ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih crkava tijekom druge polovice 9. stoljeća. Najvjerojatnije je vezano uz obnovu Crkve na istočnoj jadranskoj obali u vrijeme Bazilija I., nakon 866. godine.³² O impulsu za uzlet i razvoj Dubrovnika u 9. stoljeću referentan je recentni tekst Željka Rapanića (Rapanić 2013: 81–126) koji je postavio odlične osnove promišljanju uzdizanja Rauzija od malog *civitas*a do značajnoga regionalnog središta koje je postalo nadbiskupski grad koncem 10. stoljeća.

4. 3. Treća faze izgradnje crkve, romanika

Crkva je u romanici produžena za 4 m prema zapadu. Zapadno pročelje je klesano pravilnim, uglačanim klesancima s minimalnim sljubnicama. U toj pregradnji podnica je zamijenjena novim, nepravilnim kamenim popločenjem u koje su ugrađeni predromanički

27 Širina stranice je 93 cm, visina 71 cm, debljina 7–10 cm. Nacrt rekonstrukcije izradili su Ž. Peković i N. Kovačević, dok je rekonstrukciju izvela restauratorica Tjaša Kolačko. Oba ulomka koja su ugrađena u rekonstruiranu stranicu od vapnenca su.

Ulomak a je dimenzija: dužina 23 cm, visina 16.5 cm, debljina 6.5 cm. Ulomak je oštećen. Dno je stranice košare ciborija. U sačuvanom dijelu dva su polukružna niza četveroprutih šiljatih arkadica. Između vrhova arkadica umetnut je motiv kapljice (terenski inv. br. 1).

Ulomak b je imao dimenzije: dužina 41 cm, visina 23.5, debljina 8 cm.

Na ulomku su sačuvane sve tri cjeline ukrasnih polja odijeljenih ravnim letvicama; dijelovi polukružnog luka košare koju su ukrašavali nizovi četveroprutih šiljatih arkadica. Isti motiv se nalazio i na vertikalnom rubu košare ciborija, dok središnje ukrasno polje ima ukrase od dvostrukih troprutih „S” vitica – motiv lire (terenski inv. br. 2).

28 Ulomak je od vapnenca, dimenzija: dužina 38 cm, visina 16 cm, debljina 10 cm, dio je vertikalnog ruba košare ciborije. Sačuvan je vertikalni niz četveroprutih šiljatih arkada i vrlo oštećeni dio istih arkadica koje su u dva niza pratile luk košare. Za razliku od ranija dva ulomka, u trokutastom polju koje tvore šiljate arkadice, umjesto kapljicastog motiva mala je dvopruta arkadica. Ukrasno polje uokvireno je ravnim letvicom (terenski inv. br. 3).

29 Ulomak je od vapnenca sljedećih dimenzija: dužina 25 cm, visina 14 cm, debljina 9 cm. Ulomak je oštećen sa svih strana. Pronađen je u romaničkom pločniku. Ukrasna ploha sastoji se od triju polja međusobno odvojenih jednostavnim letvicama. Vanjski rub sastoji se od niza kuka debelih peteljki i istaknutog zavoja. Unutrašnji rub uz luk ciborija ukrašen je dvoprutom pletenicom, dok je središnji istaknuti motiv jako oštećen, a radilo se o motivu dvoprutih „pereca” (terenski inv. br. 7).

30 Ulomak je od vapnenca, dimenzija: dužina 30 cm, visina 15 cm, debljina 10 cm. Bio je ugrađen u romaničku podnicu. Ulomak je dio tegurija na mjestu oslanjanja i spajanja s gredom – sačuvan je i utor za spajanje s horizontalnom gredom. Vanjski rub ukrašen je nizom kuka debljih peteljki i istaknutog zavoja. Između kuka i luka tegurija trostepena je letvica različitih širina. Uz rub luka tegurija jednostavna je letvica. U ukrasnom polju na dnu je motiv šesterolatičnog cvijeta koji je dosta oštećen (terenski inv. br. 8).

31 Opširnije o skulpturi vidi Peković 2010: 188, 189, 192.

32 O impulsu za uzlet Dubrovnika vidi Rapanić 2013: 81–126; Peković 2010: 191.

ulomci. Novo popločenje je visočije u odnosu na raniju žbukanu podnicu za dvadesetak centimetara.³³ Rušenjem dozidanih polupilastara iz prethodne faze izgradnje, crkva je izgubila i svodove.³⁴ Zazidane su joj slijepe niše sjevernog, a vjerojatno i ostalih pročelja. Novo, zapadno pročelje je djelomično očuvano. Njegova vrata nisu pronađena jer je presječeno izgradnjom masivnih temelja barokne crkve Gospe od Karmena.

Na sjevernom zidu, po sredini crkve, prema ulici otvorena su joj nova vrata. Pronađen je *in situ* donji kameni prag vrata i žbukom obrađene bočne stranice zida – špalete vrata. Zanimljivost ovih vrata je što su kameni dovratnici okrenuti prema unutrašnjosti crkve, a špalete prema ulici.

Obrada žljebova za umetanje drvenih vratnica upućuje na romaničke analogije. Slična vrata u sličnoj impostaciji nalazimo u romaničkoj crkvi sv. Stjepana u Pustijerni i na crkvi sv. Marije na otočiću Sv. Marije na Mljetu. U oba slučaja, kao i kod Sv. Ivana, sa sjeverne strane nije postojala prostorija tako da su iz nekoga razloga, o kojem možemo samo spekulirati, vrata okrenuta „naopako”.³⁵

4. 4. Renesansna pregradnja

Romanička crkva je preuređivana i tako je 1525. godine dobila nova vrata, rozetu i zvonik koji je vjerojatno bio sličan današnjem „zvoniku na preslicu”. Zidarske radove izvodio je protomagister Mato Vlahov, dok su vrata, rozetu i zvonik (preslicu) klesali od korčulanskog kamena Živan Nikolić, zvan Medo, i Ivan Radonjić.³⁶ Kako je izgledalo preuređenje pročelja možemo nagađati gledajući vrlo slična i istodobna renesansna pročelja produženih dubrovačkih srednjovjekovnih crkava sv. Luke i sv. Nikole ili pak pročelje renesansne crkvice Navještenja kod kule sv. Luke.

5. Barokna crkva, Sv. Ivan evanđelist / Gospa od Karmena

Nova, barokna crkva, znatno većih gabarita, poništila je raniji sakralni objekt. Orijentirana je pročeljem na sjever, na ulicu Od Pustijerne, okomito na raniju crkvu. Izgled današnje crkve Gospe od Karmena rezultat je posljednje poslijepotresne obnove, provedene nakon Velike trešnje 1667., u kojoj je crkva bila jako oštećena. Izgubila je tada svodovni sustav nad crkvenim brodom. Ostao je sačuvan samo nad apsidadom. To nije bila jedina pregradnja. I prije potresa 1667. netom izgrađena ranobarokna crkva doživjela je brojne pregradnje i u tlocrtu i elevaciji.³⁷

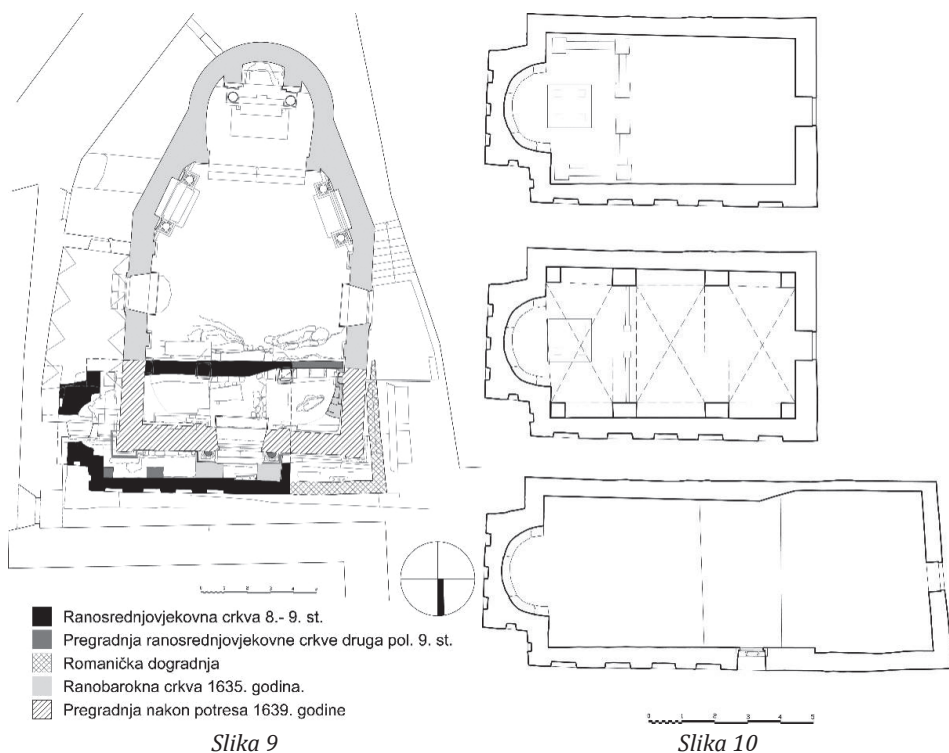
33 Iako se T. Marasović u djelu *Dalmatia praeromanica* bavio u prvom redu ranosrednjovjekovnom arhitekturom Sv. Ivana, u Sažetku razvitka lokaliteta vrlo kratko se osvrnuo – a na temelju dokumentacije koju mu je ustupio autor članka – na romaničku fazu iskazavši da je crkva „oko XIII. stoljeća” produžena, da joj je podnica povišena te da su ulomci predromaničkog namještaja ugrađeni pod novi pločnik ([Marasović 2013: 129]).

34 Polupilastri su pronađeni u maloj visini ispod romaničkog popločenja nove crkve.

35 Peković 2012: 341–375. Crkva sv. Petra na Brijunima ima na svom sjevernom pročelju vrata okrenuta na isti način, „naopako” iako uz to pročelje nema prislonjene prostorije.

36 Lupis 2007: 14; *Diversa noatriae* XXVI, 98 (1524. 1526.) 230’.

37 U arheološkim i konzervatorskim istraživanjima pronađeni su ostatci temeljnih struktura ranosrednjovjekovne crkve, ali i izvornu tlocrtu dispoziciju ranobarokne crkve o čemu ćemo kasnije raspravljati. Otačenjem žbuke sa zidova, otkriveni su tragovi svodova crkve te položaja i oblika prozora koji su negirani nakon potresa 1667. godine. U ranijoj literaturi prisutno je mišljenje da je crkva sv. Ivana porušena radi proširenja kule sv. Ivana (Beritić 1953: 83, 89; Lupis 2007: 13). Navedene zaključke o rušenju radi proširenja kule demantirala su arheološka istraživanja; crkva sv. Ivana nije zadirala u bedeme, već je porušena radi izgradnje ranobarokne crkve.

Slika 9

Slika 10

Najprije bismo se osvrnuli na današnji tlocrt crkve. Riječ je o jednobrodnoj građevini s pravokutnim brodom koji se preko suženja, trapezoidnog prostora, spaja s dubokom polukružnom apsidom. Apsida je iznutra i izvana polukružna, dok su „skošenja” zidova trapezoidnog prostora pred apsidom na pročelju ravna, a iznutra blago zaobljena. Crkva je opremljena trima oltarima – glavni u apsidi te po jedan s obje strana uz skošenja koja spajaju glavni brod s apsidom.³⁸ Brod crkve je dvama parovima polupilastara podijeljen na tri traveja. Crkva je natkrivena dvoslivnim krovom čije vezne grede nose strop crkve.

Nakon potresa 1667. crkva je dobila drveno oslikano pjevalište koje zauzima jedan travej, do prvog para polupilastara.

Pročelja zahtijevaju posebnu pozornost. Središnji dio glavnoga crkvenog pročelja naglašen je ulaznim portalom te nad njim velikim prozorom s trokutnim zabatom. Prozor je u unutrašnjosti presjekao ranobarokni dorski vijenac te je očito pregrađen (Slika 11.). O istaknutom mjestu crkve Gospe od Karmena u Dubrovniku svjedoči i državni grb Republike iznad ulaznog portala (Slika 12.). Ispod grba stoji natpis:

ALMA/TRIAS/VIRGO/GENETRIX/ET/UTERQ(ue)IOA(n)ES
HIC/STANT/EXCVBIIS/FIDE/RHACUSA/PIIS.

Milostivo Trojstvo, Bogorodica i oba Ivana

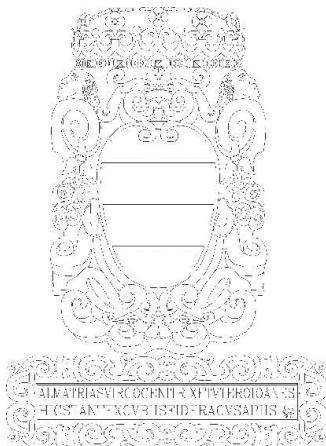
Stoje ovdje, pouzdaj se, Dubrovniče, u odanu stražu.

(Prijevod Tamare Gović, 2004.)

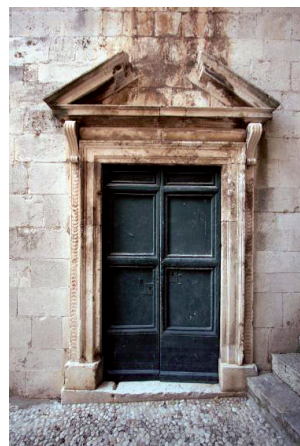
³⁸ Glavni oltar opremljen je palom portante Giovannija Angela Caninija, istočni palom Andrea Vaccara, a zapadni palom Sebastiana Riccija.

Slika 11

Slika 12

Slika 13

Na istočnoj strani uz crkvu je jednokatna sakristija, koja je u potpunosti popunila prostor između crkve i gradskih zidina. Tako je danas crkva preko sakristije naslonjena na gradske zidine. Prije dogradnje sakristije crkve je bila odvojena komunalnom ulicom od zidina. Nad cijelim prizemljem sakristije podignut je jedrasti svod koji je naknadno prosječen radi umetanja komunikacije – drvenog unutrašnjeg stubišta. Čini se da je ranija komunikacija s katom sakristije bila uz njezino južno pročelje.

Zapadno pročelje je u prizemlju raščlanjeno portalom profiliranih dovratnika s trokutastim, presječnim zabatom. Nad njim je visoki prozor profiliranih doprozornika s trokutastim zabatom (Slika 13.). Pod samim krovnim vijencem nalaze se dva eliptična, horizontalno položena prozora, profiliranih doprozornika.

Istočno pročelje bilo je raščlanjeno na sličan način. Na njemu je dobro očuvan portal prizemlja i eliptični prozori nad vijencem. Visoki prozor koji se nalazio ispod vijenca pregrađen je izgradnjom propovjedaonice na njegovu mjestu u koju se ulazilo s kata sakristije.

Unutrašnjost crkve ima plošno visoko zide obogaćeno polupilastrima s ranobaroknim vijencem načinjenom od niza metopa i triglifa. Iznad vijenca je nadozid visine 2,6 metara na kojem se polupilastru nastavljaju u formi lažnih drvenih polupilastara modelirani kao strme volute. Nad „lažnim” polupilastrima bogato je profilirani drveni vijenac (visine 0,5 m). Vijenac je lažan, „visi” na drvenom gredniku koji je konstruktivni dio krovništa u naravi njegove vezne grede (Slika 14.).

Pod crkve popločen je kvadratičnim kamenim pločama slaganih dijagonalno, naizmjenično od sivog i crvenog kamena. Apsida nadvisuje brod za tri stube.

Konzervatorskim i arheološkim istraživanjima pronađeni su

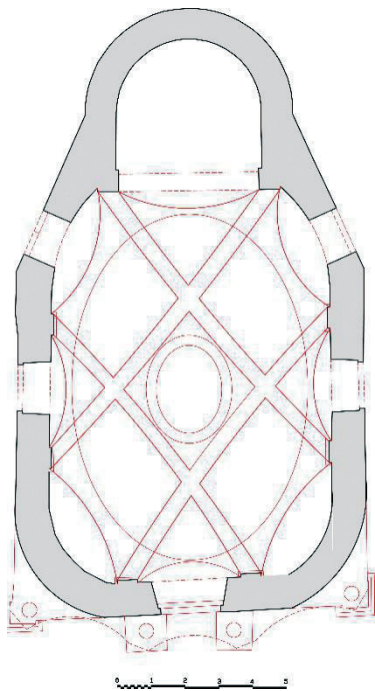
Slika 14

tragovi koji su omogućili raslojavanje pregradnji crkve, koje su bile relativno česte u razdoblju od četvrtog desetljeća 17. do početka 18. stoljeća.

5. 1. Faze izgradnje barokne crkve

5. 1. 1. Prva faza izgradnje barokne crkve do 1639. godine

Od prve faze izgradnje crkve ostao je sačuvan u izvornom obliku apsidalni prostor te trapezoidni prostor koji ga je spajao s brodom crkve. Unutrašnja zaobljena skošenih zidova, koji se spajaju s apsidom, dio su izvornog plana crkve (Slika 15.). Tako je cjelinu

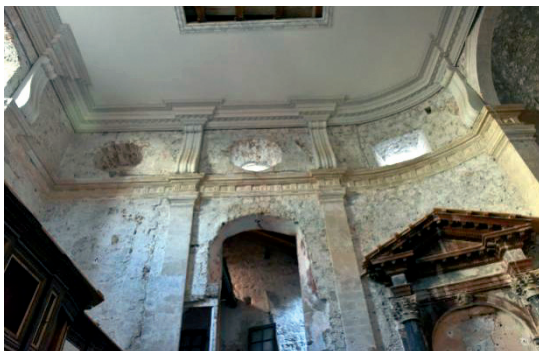

Slika 15

prezbiterija činila duboka polukružna apside s oltarom te dvama oltarima smještenim u plitke konkavne niše. Kompozicija monumentalizira i perspektivno uveličava svetište. Brod crkve nije bio pravokutan. Pročelje prvotne ranobarokne crkve bilo je zaobljeno na uglovima. Brod crkve bio je dvama parovima polupilastara podijeljen na tri traveja. Nad polupilastrima je vijenac strogoga dorskog reda. Prijelaz lateralnih zidova polukružnim zaobljenjima na ravno pročelje crkve potvrđeno je arheološkim istraživanjima. Crkva je bila dovršena 1639. godine (Beritić 1989: 177; *Acta Consilii Rogatorum* 96, f. 99–99v) i prema osebnim tlocrtnim osobinama bila je projektirana i građena za nošenje eliptične kupole. Kako je izgledala njezina kupola, možemo pretpostavljati prema pronađenim otiscima na zidovima crkve, o čemu ćemo kasnije raspravljati.

5. 1. 2. Druga faza izgradnje crkve, sredina 17. stoljeća, prije 1667. godine

Crkva je doživjela značajnu pregradnju prije potresa 1667. godine. Pregradnjom je crkva „izgubila” zaobljeno pročelje koje je zamijenjeno ravnim. Novo, ravno pročelje s lateralnim zidovima čini pravokutne uglove izvana naglašene istaknutim polupilastrima. Na istočnom zidu, na mjestu gdje je lateralni zid prelazio u zaobljenje, po cijeloj visini zida vidljiva je vertikalna fuga te razlika u načinu zidanja. Ovi ostatci dokumentiraju činjenicu da je sjeverno glavno pročelje prezidano (Slika 16.). Porušeni su tada obli prijelazi s lateralnih zidova na pročelje te je izgrađeno ravno, tj. pravokutno

Slika 16

pročelje. Budući da razlika zidanja s jedne i druge strane fuge teče do vijenca crkve, ranije zaobljeno pročelje bilo je izvedeno do pune projektirane visine. Takvi ostatci otklanjanju promišljanja o odustajanju od projektiranoga avangardnog pročelja tijekom gradnje crkve. Nameće se mogućnost rušenja, odnosno oštećenja crkve u potresu, što je uzrokovalo pregradnju glavnog pročelja. Dubrovnik je teško oštećio potres 8. srpnja 1639. godine (Beritić 1958: 27; Beritić 1989: 177–178). Puno je kuća trebalo biti porušeno, a mnoge je trebalo poduprijeti da se ne sruše. Teško su bile oštećene i gradske zidine, pa dubrovačka vijeća donose odluke o rušenjima, utvrđivanjima i popravcima kuća. Vrlo je vjerojatno da je tada urušeno sjeverno pročelje koje je potom u obnovi oblikovno temeljito preuređeno.

Druga faza izgradnje crkve Gospe od Karmena, koja je doživjela potres 1667. godine, imala je eliptičnu kupolu s lanternom. O tome svjedoče slikarski prikazi (vedute) prije potresa na kojima je naslikana s kupolom i lanternom (Slike 17.-19.).

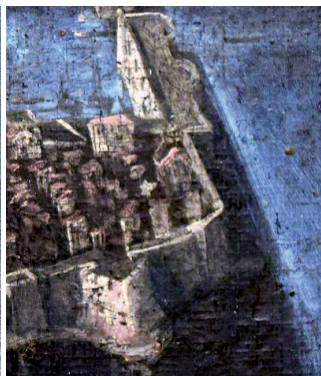
Osim što kupolu i lanternu dokumentiraju slikarski prikazi, na nadozidu nad dorskim vijencem na svim zidovima vidljivi su otisci kupole. Između polupilastara nad spomenutim vijencem polukružni su tragovi oslanjanja nosača kupole, pod kojima su u svim trima poljima obaju lateralnih zidova pronađeni ostatci ranijih,

Slika 17

Slika 18

Slika 19

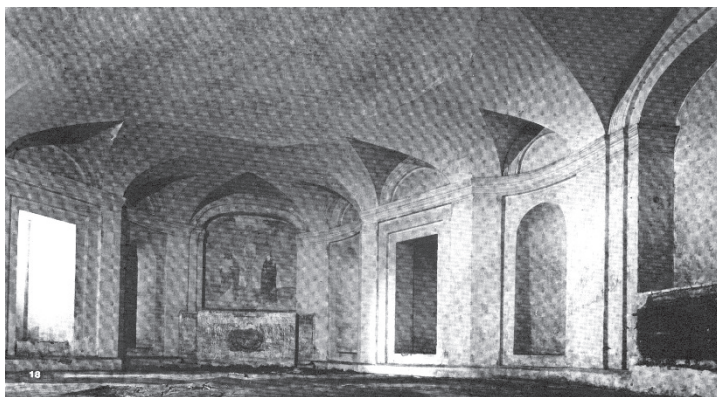
pravokutnih prozora vezanih uz tu fazu izgradnje crkve. Nakon potresa zamijenili su ih manji eliptična oblika, i to u samo prva dva polja do pročelja. Prozori u skošenim lateralnim zidovima do apside zazidani su u cijelosti nakon Velike trešnje. Crkva je 1667. godine izgubila kupolu, a u skromnoj obnovi ona više nije rekonstruirana.

Otisci koje je ostavila kupola polukružni su između polupilastara i uglova crkve. Slične otiscima „jedrastog” svoda, tako karakterističnog za renesansu u Dubrovniku. Takvi svodovi građeni su i u ranobaroknom razdoblju. Jedan je sagrađen nad prizemljem sakristije. Primjer veoma sličnog svoda je i kriptna crkve *San Carlo alle Quattro Fontane* (Slika 20.).³⁹ Međutim, takvi svodovi su vrlo plitki i ne mogu u svom središtu imati perforaciju s lanternom koja je evidentno postojala.

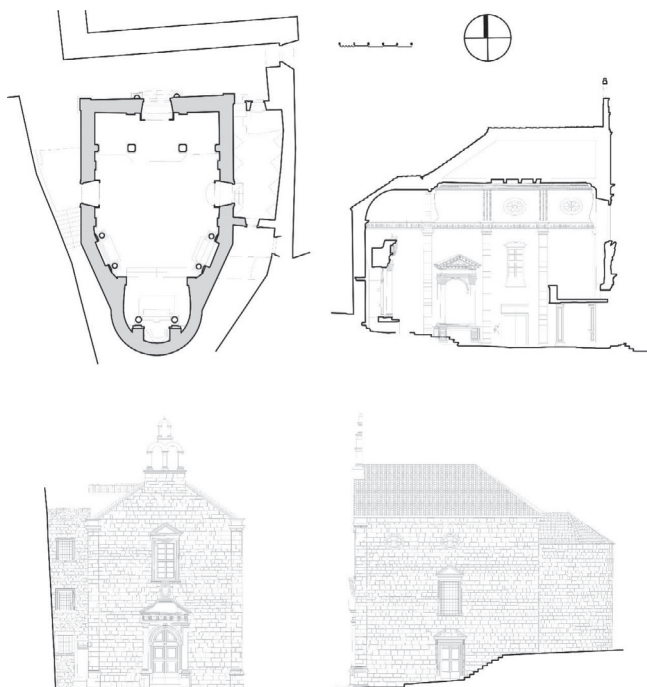
5.1. 3. Treća faza izgradnje crkve nakon 1667. godine

Crkva je u potresu izgubila kupolu nad brodom. Djelomično joj je prezidan nadozid iznad vijenca te u njemu zazidani ili preuređeni prozori. Zazidana su joj dva prozora

³⁹ Portoghezi 1967: tabla izvan teksta br. 18.

Slika 20

Slika 21

na skošenim zidovima prema apsidi. Ostali prozori nad vijencem premodelirani su tako da su dva na istočnom i zapadnom pročelju postali eliptični. Pročelni prozor je povećan prema dolje te je prekinuo dorski vijenac u unutrašnjosti crkve (Slika 21.).

Na crkvi je izvedeno drveno krovište čije su vezne grede neko vrijeme bile vidljive i bojane u svijetloplavu boju. Iznad vijenca produženi su polupilastri u obliku drvenih izduženih voluta koje ponavljaju ritam polupilastara u

gornjoj zoni crkve. Nad lažnim drvenim polupilastrima nalazi se bogato profilirani drveni vijenac. Nad vijencem je neko vrijeme bio vidljiv drveni gređnik.⁴⁰ Potom je s donje strane gređnika izveden žbukani strop. Nosač žbuke (drvene letvice) i žbuka prekrili su dijelom drveni vijenac, što svjedoči da nije izvorno bilo planirano žbukanje crkvenoga drvenog stropa. U sredini ožbukanog stropa izveden je pravokutni okvir u štuko profilaciji za sliku koju je bratovština naručila od Bartolomea Litterinija (1669. – 1748.) najvjerojatnije početkom 18. stoljeća.

40 Izvođenje polupilastara i vijenca od drva svjedoči o želji da se crkva brzo obnovi nakon potresa 1667., ali i o skromnijim materijalnim mogućnostima bratovštine.

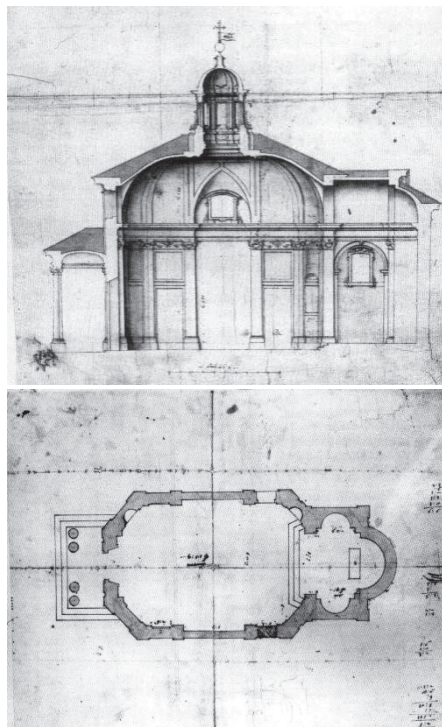
Crkva je posljednjom obnovom dobila pomalo nezgrapnan pročelni zabat s kamenom preslicom u dva nivoa za smještaj triju zvona.

5. 2. O autoru i crkvama koje su mogle biti slične

Izvorni tlocrt crkve Gospe od Karmena odraz je težnje spoja longitudinalnog prostora s baroknom težnjom centralizacije prostora. Taj osebujni oblik centralizacije longitudinalnog prostora koncipiran je u talijanskom manirizmu. Najznačajniji rani primjer je Vignolina izvedba crkve *Sant' Andrea* na Via Flaminiji u Rimu sredinom 16. stoljeća.⁴¹

Rješenja oslanjanja eliptične kupole možemo potražiti u onodobnim ranobaroknim crkvama. Tako crkvu Gospe od Karmena K. Horvat-Levaj uspoređuje s projektima Francesca Marije Ricchinija (1584. – 1658.) u Milanu i okolici.⁴²

Centraliziranje longitudinalnih brodova eliptičnim kupolama u razdoblju prvih desetljeća 17. stoljeća, pojavljuje se u Italiji u ranobaroknim projektima na koje je upozorila K. Horvat-Levaj. Na manjoj crkvi iz okolice Milana: crkva sv. Remigija kod Sv. Ambrogija u Milanu autora (F. M. Ricchini) Fabija Magnonea (?) (Slika 22.).⁴³ Za komparaciju donosimo i drugi primjer crkve sv. Marte autora Francesca Marije Ricchinija (Slika 23.).⁴⁴

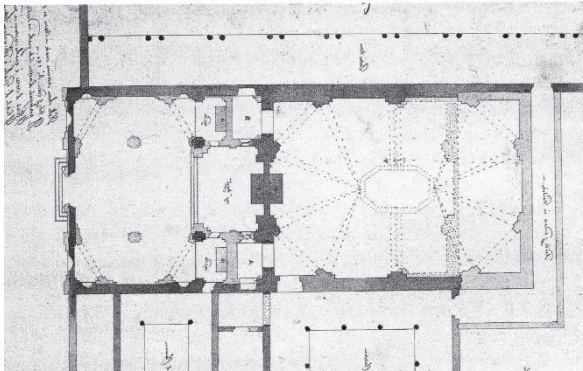
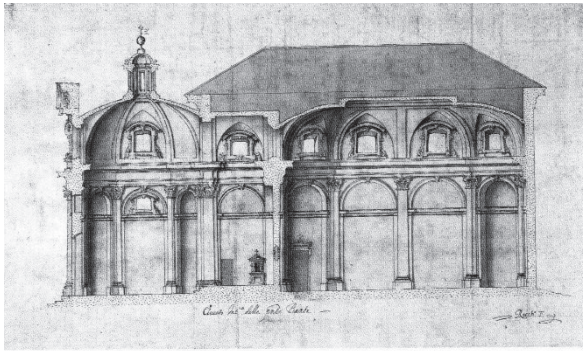
Slika 22

41 Crkva podignuta 1554. strogo je pravokutnog tlocrta, nad njom je podignut svod kojem osnova nije pravilna elipsa, već raspolovljena razvučena kružnica, stvarajući tako eliptoidni svod. Vidi Murray 1978: 117; Lotz 1995: 120.

42 Horvat-Levaj 2015: 136. Radi se o crkvi sv. Remigija u Milanu (1630) koja je gotovo istodobna s Gospom od Karmena, navodeći literaturu: Maderna: 82; Šumi 1973: 112.

43 Projekt crkve *S. Remigio presso S. Ambrogio* u Milanu (1630.), za koju se u recentnoj literaturi navodi kao mogući autor Fabio Magnone (Milano 1587. – 1629.) (prije se kao autor navodio M. Ricchini). Crkva ima izduženi pravokutni tlocrt s dubokom apsidom s tri konhe. Brod crkve podijeljen je dvama parovima polupilastara na tri traveja. Uglovi crkve su odrezani (*tagliacantone*), tako da čine tlocrtno razvučeni osmerkut nad kojim je kupola s lanternom. Kupola je segmentna, središnji (razvučeni) dio je bačvasti svod nad kojim je lanterna. Nju podupiru dvije četverosegmentne polukalote. Crkva je simetrična po objema osima. U osima crkve, na lateralnim i pročelnom zidu svod / kupola perforirani su pravokutnim prozorima. Vidi Bösel [et al.] 2000: 558 (Archivio Storico Civico e Biblioteca Trivulziana, Raccolta Bianconi, tlocrt: tom IV, f. 18., presjek: tom IV, f. 17 v.).

44 Francesco Maria Ricchini (Milano 1583. – 1658.), Crkva sv. Marte u Milanu, projekt crkve, tlocrt i presjek, Dvojna crkva (*gemina*) (Die Doppelkirche), oba broda su tlocrtno pravokutna. Nad pravokutnim tlocrtima su kupole u obliku eliptoida. Kupole su segmentne s istaknutim rebrima, nad manjom crkvom kupola završava lanternom. Obje kupole su perforirane pravokutnim prozorima. Obje crkve su dvosno simetrične, u knjizi autora: Bösel [et al.] 2000: 287.

Slika 23

Neka rješenja na crkvi Gospe od Karmena upućuju da autor nije ni Ricchini ni Mangone. Vrlo avangardna tlocrtna dispozicija, centralizacija crkvenog broda, koji ima samo jednu os simetrije, zaobljeno pročelje te zaobljenja skošenih zidova prema dubokoj apsidi, odaju osebujnog arhitekta. U Rimu je u to doba u punoj snazi djelovao Francesco Borromini i ne bi bilo čudno da je prvi projekt crkve naručen baš od njega. Vrlo velike su sličnosti njegovih oblika dorskog vijenca na crkvi *Collegio de Propaganda Fide* (Slika 24. a, b)⁴⁵ i vijenca Gospe od Karmena (Slika 25. a, b).

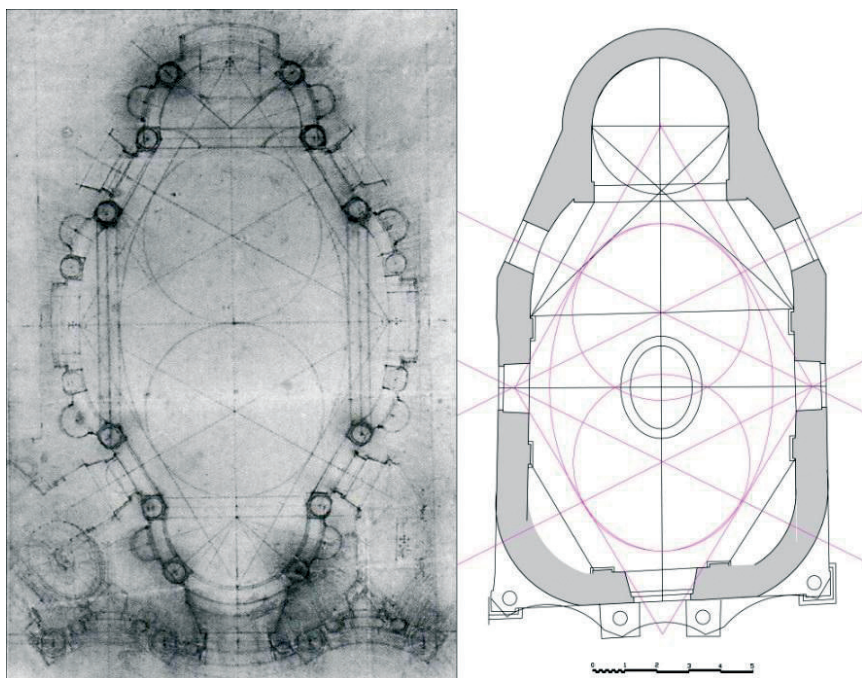
Slika 24 a, b

45 Portughezi 1967: tabla izvan teksta br. IX.

Slika 25 a, b

Položaji kvadratnih prozora pod kupolom prvotne crkve Gospe od Karmena projektirani su na identičan način kao što je Borromini projektirao prozore na crkvi *San Carlo alle Quattro*

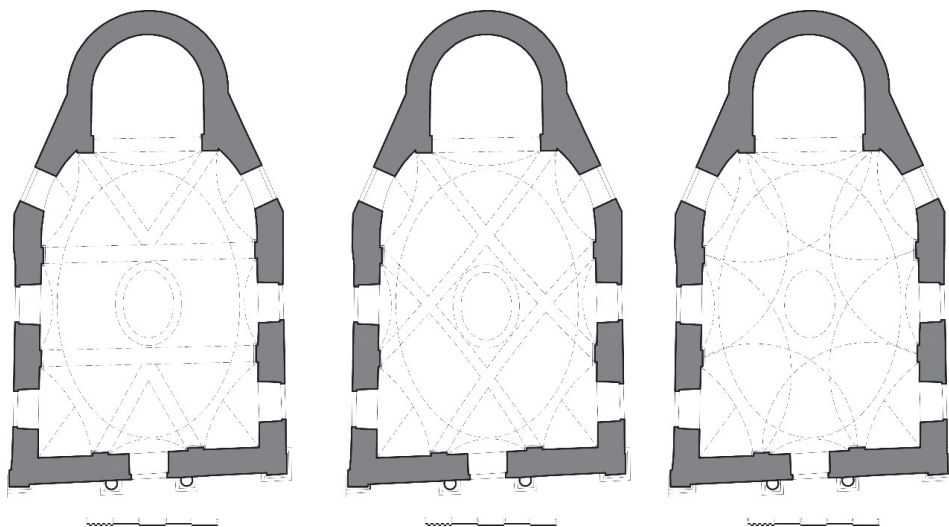

Slika 26

Fontane: okomica na zidno platno na kojem prozor izlazi iz žarišta elipse kupole (Slika 26).⁴⁶ Dosta sličnosti s oblikovanjem dorskog vijenca, načina impostacije otvora u odnosu na elipsu kupole, avangardni tlocrt crkve te tadašnje jake umjetničko-gospodarske

⁴⁶ Portoghezi 1967: originalni crteži br. 162, 163.

veze s Rimom, daju osnove za opreznu pretpostavku da je projekt možda naručen u Rimu, baš od Francesca Borrominija. To, međutim, ostaje na razni spekulacije. Tlocrti istodobnih crkava s kojima se uspoređuje daleko su „krući” pravokutnici kojima su „odrezani” uglovi. Tlocrt prve barokne faze Gospe od Karmena puno je razigraniji, zaobljeniji i nastoji se približiti obliku eliptične kupole. Osi prozora u dnu kupole podudaraju se s osima koje izlaze iz žarišta elipse. Takav tlocrt crkve i način projektiranja navodi nas na osebnijega mladog arhitekta koji je tada djelovao u Rimu, središtu s kojim je Dubrovnik u tom razdoblju imao jake veze. Ostaci kupole su sačuvani kao otisci u njezinoj donjoj zoni, tako da je njezino postojanje i oblik dokumentirano jedino slikarskim prikazima koji su dvojbeni zbog reduciranih dimenzija u kojima je crkva prikazana i slikarske slobode autora. Jedino što oni potvrđuju je postojanje kupole i lanterne. Daljnja istraživanja ranobarokne arhitekture možda će dati čvršća uporišta za atribuiranje prve barokne faze izgradnje crkve Gospe od Karmena. Kako je izgledala vanjšina crkve Gospe od Karmena možemo pretpostavljati na temelju sačuvanih tragova na arhitekturi. Izvana je jednostavna crkva s trima portalima na trima pročeljima, visokim prozorima na lateralnim zidovima te kvadratičnim pod kupolom, sve u izvana jednostavnom strogom kvadratnom tijelu crkve. Vanjski izgled crkve mogli bismo usporediti s crtežom pročelja *Collegio di Propaganda Fide* (Bösel [et al.] 2000: 524). Za rekonstrukciju izgleda eliptične kupole koja je natkrivala crkvu Gospe od Karmena imamo tek polukružne otiske svodova na nadozidu i položaje kvadratičnih prozora u gotovo svakom polju. Prema otiscima možemo predložiti tri sheme oslanjanja kupole i lanterne nad njom (Slika 27.).

Slika 27

Prvi, slično kao u crkava *Santa Marta* i *S. Remigija* u Milanu, segmentni svodovi, središnji dio bačvasti koji podupiru dvije segmentne polukalote.

Drugi, s upotrebom dijagonalnih rebara koji nose svod i lanteru, a kojima se obilato koristio Borromini u *Collegio di Propaganda Fide* na *Cappelli dei Re Magi* (Portoghezi

1967: 290, 291, 292) nad dvoranom *delle Consuconioni* (Norberg-Schulz 2003: sl. 189) te na dvorani *Oratorio dei Filippini* (Portoghezi 1967: sl. 51.)

Treći, možda najavangardniji s eliptičnim rebrima koja se međusobno presijecaju, organske „dekonstrukcije“, stvaranje čipke-prepleta pojasnica svoda. Taj sustav začeo je Borromini, a razvio Guarini (1666.) na kupoli *S. Lorenza* u Torinu (Norberg-Schulz 2003: sl. 186). Premda se u ovom primjeru radi o nešto kasnijoj gradnji i kružnoj kupoli, navodimo je samo kao mogući primjer impostacije prepleta pojasnica svoda. Kako su izgledale kupola i lanterna možemo, dakle, samo nagađati. Naime, na temelju sačuvanih otisaka dna svoda, nažalost nije moguće jednoznačno definirati izgled kupole i lanterne usprkos provedenim istraživanjima, stoga smo izložili tri pretpostavke mogućeg izgleda kupole. Kako je kupola uistinu izgledala, možemo samo nagađati na temelju istodobnih sačuvanih rješenja.

Iako je rušena i pregrađivana, jasno se čita vrlo avangardni tlocrt i elevacija, osmišljenje prostora vrhunskoga ranobaroknog arhitekta (Slika 28.). Bez sumnje, projekt je naručen od značajnoga arhitekta iz središta ranobaroknih inovacija u onodobnoj Europi.

Odakle je došao projekt možemo, dakle, samo nagađati. Dubrovačka Republika imala je u 17. stoljeću vrlo jake kulturne i političke veze s Papinskom Državom. U to vrijeme je Dubrovnik postao ključni čimbenik u vezama Istoka i Zapada zbog čega je mogao slobodno trgovati po cijelom Sredozemlju. Rezultat jakih veza s Rimom nesumnjivo su narudžbe umjetničkih djela i liturgijskih predmeta (Lupis 2007: 19). Tada su najbolji primjeri naručivani iz crkvenog i političkog središta onodobne Europe (Lupis 2006: 93).

Slika 28 a,b,c

Smatramo da je puno veća vjerojatnost da je projekt naručen u Rimu, gdje je bilo i središte reda, nego u Milanu. Veze s Rimom bile su puno intenzivnije. Tko je tridesetih godina 17. stoljeća mogao biti autor projekta, možemo samo pretpostavljati.

6. Zaključak

Rt Pustijerne, konkretnije položaj današnje crkve Gospe od Karmena, iznimno je slojevit i bogat lokalitet. Sakralni objekti ovog lokaliteta – prije 2000./2001. godine bili su poznati samo iz arhivskih spisa počevši od kraja 13. stoljeća pa dalje – sada su potvrđeni i konkretnim arheološkim nalazima – nepokretnim i pokretnim. Međutim, arheološkim istraživanjima otkrivene su i dvije ranosrednjovjekovne faze, na temelju

pripadajuće im skulpture, datirane prije polovice 9., odnosno u drugu polovicu istoga stoljeća. Ovim otkrićem obogaćen je već bogat korpus ranosrednjovjekovnoga graditeljstva Dubrovnika, a samim tim i Dalmacije. Priložene rekonstrukcije prvih dviju faza Sv. Ivana upućuju na to da je riječ o arhitekturi koja se uklapa u poznati repertoar onodobnih arhitektonskih oblika. Osim toga, arheologija je iznjedrila i ostatke zaobljenog pročelja prve barokne crkve izgrađene 1633. – 1634. godine koja je bila nadsvedena eliptičnom kupolom. Djelomično je srušena u potresu 1639. godine, nakon čega je obnovljena s pravokutnim pročeljem, kupolom s lanternom. Ponovno je svodovni sustav urušen u potresu 1667. godine nakon čega je obnovljena bez svodova s ravnim drvenim grednikom.

Iako je Gospi od Karmena tijekom obnove 2000./2001. godine popravljen krov kao i dio interijera, postoji još puno mjesta za napredak u tom smislu. Konačni cilj trebao bi biti vraćanje crkve u kult, što podrazumijeva i otvaranje njezinih vrata vjernicima i posjetiteljima. Unutrašnjost crkve nakon obnove pružit će posjetiteljima ugođaj baroknog prostora opremljenog vrlo vrijednim umjetninama što je, svakako, izdvaja iz korpusa baroknih crkava istočnog Jadrana.

Osim donesenih novih znanstvenih spoznaja o gradnji i kasnijim pregradnjama Sv. Ivana, odnosno Gospe od Karmena, ovaj tekst je i svojevrsan apel za što skoriji završetak obnove ove iznimno vrijedne barokne crkve.

Literatura

- Beritić, L. (1953). „Miho Hranjac projektant dubrovačkih utvrda XVII. stoljeća”. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 7, 83–86.
- Beritić, L. (1956). „Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku”. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 10, 15–83.
- Beritić, L. (1958). *Urbanistički razvitak Dubrovnika*. Zagreb: Zavod za arhitekturu i urbanizam Instituta za likovne umjetnosti JAZUa.
- Beritić, L. (1989). *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik: Društvo prijatelja dubrovačke starine.
- Bösel, R. [et al.] (2000). *Borromini, Architekt im barocken Rom*. Rim: Electa.
- Fisković, I. (1995). Apport des reconstruction d'églises de l'antiquité tardive dans la formation du premier art roman sur le littoral croate. *Hortus artium medievalium*, 1, 14–27.
- Horvat-Levaj, K. (2015). *Barokna arhitektura*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Horvat, A.; Matejčić, R.; Prijatelj, K. (1982). *Barok u Hrvatskoj*. Zagreb: Liber – Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti – Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske – Grafički zavod Hrvatske – Kršćanska sadašnjost, 1982.
- Kolić Pustić, M. (ur.) (2009). *Četiri evanđelista u opusu Mattije Pretija: rezultati savjetovanja održanog u Dubrovniku, 16. i 17. listopada 2008. godine*. Dubrovnik: Hrvatski restauratorski zavod.
- Lotz, W.; Howard, D. (1995). *Architecture in Italy 1500-1600*. New Haven: Yale University Press.
- Lupis, V. B. (2006). „Prilog poznavanju rimskog zlatarstva u Dubrovniku”. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 30, 93–106.
- Lupis, V. B. (2007). „O crkvi i oltarnoj pali Gospe od Karmena”. U Neda Kuzek (ur.),

- Restaurirane slike iz crkve Gospe od Karmena u Dubrovniku* (str. 13–24). Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod.
- Maderna, G. B. (1970). „Per un censimento dei monumenti lombardi”. U *Arte Lombarda*, Primo semestre, 71–78.
- Marasović, T. (2013). *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 4. korpus arhitekture: južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora*. Split: Književni krug, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika; Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Marasović, T. (1960). „Regionalni južnodalmatinski kupolni tip u arhitekturi ranog srednjeg vijeka. Tipološki osvrt”. U Vjekoslav Cvitanović (ur.), *Beritićev zbornik* (str. 33-47). Dubrovnik: Društvo prijatelja dubrovačke starine.
- Marasović, T. (1984). „Regionalizam u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi Dalmacije”. *Starohrvatska prosvjeta*, III/14, 135–158.
- Matanić, A. (1965). „Apostolska vizitacija Dubrovačke nadbiskupije god. 1573./1574. prema spisima sačuvanim u Tajnom vatikanskom arhivu”. U Ivan Vitezić, Bazilije Pandžić, Atanazije Matanić (ur.), *Mandićev zbornik* (str. 193–210). Rim: Hrvatski povijesni institut, 1965.
- Milošević, A.; Peković, Ž. (2009). *Predromanička crkva Svetoga Spasa u Cetini*. Dubrovnik: Omega engineering; Split: Filozofski fakultet, Centar studia mediterranea.
- Murray, P. (1978). *Architettura del Rinascimento*. Milano: Electa.
- Norberg-Schulz, C. (2003). *Baroque Architecture (History of World Architecture)*. Milano: Electa.
- Peković, Ž. (1994). „Nastanak i razvoj Crkve sv. Vlaha u Dubrovniku”. *Dubrovnik*, n. s. V/5, 43–78.
- Peković, Ž. (1995). „Crkva sv. Nikole na Prijekom”. *Starohrvatska prosvjeta*, III/21, 159–170.
- Peković, Ž. (1997). „Urbani razvoj Dubrovnika do 13. stoljeća”. *Dubrovnik*, n. s. VIII/ 4, 166–211.
- Peković, Ž. (1998). *Dubrovnik. Nastanak i razvoj srednjovjekovnoga grada. / Dubrovnik. La fondation et le développement de la ville médiévale*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- Peković, Ž. (2000-2001). „Konzervatorski zahvat na crkvi sv. Petra na otoku Šipanu s osvrtnom na konstrukcijska rješenja kupola na crkvama južnodalmatinskog sloga”. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 26–27, 77–92.
- Peković, Ž. (2001). „Nastanak i razvoj katedralnog sklopa u Dubrovniku”. U Želimir Puljić, Nediljko A. Ančić (ur.), *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije: zbornik radova znanstvenog skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad) biskupija/metropolije (998. – 1998.)* (str. 517–576). Dubrovnik: Biskupski ordinarijat; Split: Crkva u svijetu.
- Peković, Ž. (2002). „Crkva sv. Petra na Veljem vrhu na otoku Šipanu”. U Ivo Babić, Ante Milošević, Željko Rapanić (ur.), *Zbornik Tomislava Marasovića* (str. 232–252). Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Sveučilište u Splitu.
- Peković, Ž. (2008). *Četiri elafitske crkve*. Dubrovnik: Omega engineering; Split: Filozofski fakultet, Centar studia mediterranea.
- Peković, Ž. (2010). *Crkva Sv. Petra Velikoga. Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*. Dubrovnik: Omega engineering; Split: Filozofski fakultet, Centar studia mediterranea.
- Peković, Ž. (2012). „Crkva sv. Stjepana u Pustijerni”. U Miljenko Jurčević, Ante

- Milošević (ur.), *Munuscula in honorem Željko Rapanić. Zbornik povodom osamdesetog rođendana* (str. 341–375). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu; Motovun: Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek.
- Peković, Ž. (2016). „Još o crtežu *Prospetto della Città di Ragusa nel Secolo XII.* kao izvoru za najstariju povijest Dubrovnika”. *Dubrovnik*, XXVII/2, 27–63.
- Peković, Ž.; Babić, K. „Predgrađe dubrovačkog *civitas*”. Tekst će biti objavljen u sljedećem broju *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZUa u Dubrovniku*.
- Peković, Ž.; Babić, K. „Prapodjela zemljišta dubrovačkih predgrađa iz prve polovine 13. stoljeća”. Tekst će biti objavljen u sljedećem broju časopisa *Dubrovnik*.
- Peković, Ž.; Babić, K. „Vlasnički odnosi i stambenom bloku zapadno od Ulice Miha Pracata u drugoj polovini 13. stoljeća”. Tekst će biti objavljen u sljedećem broju *Starohrvatske prosvjete*.
- Portoghezi, P. (1967). *Francesco Borromini*. Milano: Electa.
- Rapanić, Ž. (1988). „Marginalia o postanku Dubrovnika”. U Željko Rapanić (ur.), *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 12 (str. 39–50). Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo.
- Rapanić, Ž. (2013). „O počecima i nastajanju Dubrovnika”. Naknadna razmišljanja. *Starohrvatska prosvjeta*, III/40, 81–126.
- Stević, I. (1991-1992). „*Prospetto della Città di Ragusa*, novi izvor za najraniju istoriju vizantijskog Dubrovnika”. *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 29–30, 137–154.
- Šumi, N. (1973). „Izhodišće za cerkev sv. Jožefa nad Preserjem”. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 10, 111–116.
- Tomić, R. (2007). „O slikama u crkvi Gospe od Karmena u Dubrovniku”. U Neda Kuzek (ur.), *Restaurirane slike iz crkve Gospe od Karmena u Dubrovniku* (str. 5–12). Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod.
- Zelić, D. (2012). „O crtežu *Prospetto della Città di Ragusa nel Secolo XII.* kao „izvoru” za najstariju povijest Dubrovnika”. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 36, 27–34.

Arhivski izvori

- Acta Consilii Rogatorum* (Državni arhiv u Dubrovniku)
- Acta Minoris Consilii* (Državni arhiv u Dubrovniku)
- Debita notariae pro communi* (Državni arhiv u Dubrovniku)
- Diversa notariae* (Državni arhiv Dubrovnik)
- Distributiones testamentorum* (Državni arhiv u Dubrovniku)
- Testamenta Notariae* (Državni arhiv u Dubrovniku)
- Spisi dubrovačke kancelarije. Knj. I: Zapisi notara Tomazina de Savere 1278. – 1282.* (1951). Čremošnik, G. (ur.) Zagreb: JAZU.
- Spisi dubrovačke kancelarije. Knj. II: Zapisi notara Tomazina de Savere 1282. – 1284.* (1984). Lučić, J. (ur.) Zagreb: JAZU.
- Spisi dubrovačke kancelarije. Knj. III: Zapisi notara Tomazina de Savere 1284. – 1286. Zapisi notara Aca de Titullo 1295. – 1297.* (1988). Lučić, J. (ur.) Zagreb: JAZU.

Dokumentacijski izvori

- Kovačević, N. (2001). *Izvješčaj o arheološkim istraživanjima crkve Gospe od Karmena*.

Dubrovnik: Omega engineering.

Prilozi

- Slika 1. Pogled na apsidu i krovnište crkve Gospe od Karmena (fotografija: Ž. Peković)
- Slika 2. Giovanni Angelo Canini, oltarna pala glavnog oltara (preuzeto iz Kuzek, N. (ur.) (2007). *Restaurirane slike iz crkve Gospe od Karmena u Dubrovniku*, Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, str. 23.)
- Slika 3. Andrea Vaccaro, oltarna pala (preuzeto iz Kuzek, N. (ur.) (2007). *Restaurirane slike iz crkve Gospe od Karmena u Dubrovniku*, Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, str. 37.)
- Slika 4. Sebastiano Ricci, Oltar sv. Tereze (preuzeto iz Kuzek, N. (ur.) (2007). *Restaurirane slike iz crkve Gospe od Karmena u Dubrovniku*, Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, str. 57.)
- Slika 5. Bartolomeo Litterini, stropna slika (preuzeto iz Kuzek, N. (ur.) (2007). *Restaurirane slike iz crkve Gospe od Karmena u Dubrovniku*, Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, str. 51.)
- Slika 6. Sjeverno pročelje ranosrednjovjekovne crkve i ulica do zidina (fotografija: Ž. Peković)
- Slika 7. a. ulomak pilastra oltarne ograde (bršljan); b. ulomak pilastra oltarne ograde (kružnice); c, d, e. Ulomci košare nadoltarnog ciborija; f. Ulomak nadoltarnog ciborija; g. Ulomak tegurija oltarne ograde (fotografije: Ž. Peković)
- Slika 8. Rekonstruirana stranica košare nadoltarnog ciborija, Dubrovački muzeji, Dubrovnik (fotografija: Ž. Peković)
- Slika 9. Tlocrt arheoloških istraživanja (autor: Ž. Peković)
- Slika 10. Tlocrti triju srednjovjekovnih faza crkve sv. Ivana (autor: Ž. Peković)
- Slika 11. Fotografija prozora i grba na pročelju (fotografija: Ž. Peković)
- Slika 12. Crtež grba nad glavnim portalom. (autor: Ž. Peković)
- Slika 13. Portal zapadnog pročelja (fotografija: Ž. Peković)
- Slika 14. Strop crkve koji podupiru drveni polupilastru i drveni vijenac (fotografija: B. Gjukić)
- Slika 15. Tlocrt prve etape izgradnje barokne crkve (autor: Ž. Peković)
- Slika 16. Istočni zid crkve, u sjevernom traveju vidljivo prezidavanje prema sjevernom pročelju, vidljivi ostaci svodova nad okulusima te drvena nadogradnja nakon potresa 1667. (fotografija: B. Gjukić)
- Slika 17. Nepoznati autor, Kopija slike nepoznatog autora, detalj s prikazom crkve prije 1667. godine, Kapitul Male braće u Dubrovniku, (fotografija: B. Gjukić)
- Slika 18. Nepoznati autor, Dubrovnik prije trešnje, Društvo prijatelja dubrovačke starine, Dubrovnik, detalj s prikazom crkve prije 1667. godine (fotografija: B. Gjukić)
- Slika 19. Antonio de Bellis, oltarna pala Blažena djevica Marija sa sv. Vlahom i Franjom, Muzej dominikanskog samostana, Dubrovnik, detalj s prikazom crkve Gospe od Karmena s kupolom i lanternom, detalj (fotografija: Ž. Peković)
- Slika 20. Francesco Borromini, svodovi kripte crkve *S. Carlo alle Quattro Fontane* (preuzeto iz: Portoghezi, P. (1967). *Francesco Borromini*. Milano: Electa, slika 18.)
- Slika 21. Treća faza izgradnje barokne crkve nakon potresa 1667. godine (autor: Ž. Peković); a. tlocrt; b. presjek; c. sjeverno pročelje; d. zapadno pročelje
- Slika 22. a, b. F. Mangone (?), presjek i tlocrt crkve Sv. Remigija kod Sv. Ambrogia u

- Milanu (preuzeto iz: Bösel, R., Frommel, C. L. (2000). Borromini, *Architekt im barocken Rom*. Rim: Electa. str. 558.)
- Slika 23. F. M. Ricchini, nacrti crkve Sv. Marte u Milanu, (preuzeto iz: Bösel, R., Frommel, C. L. (2000). *Borromini, Architekt im barocken Rom*. Rim: Electa. str. 287.
- Slika 24. a, b. Francesco Borromini, dorski vijenac, *Collegio de Propaganda Fide* (preuzeto iz: Portoghezi, P. (1967). *Francesco Borromini*. Milano: Electa, str. 162–163.)
- Slika 25. a, b. Dorski vijenac na crkvi Gospe od Karmena (fotografija: B. Gjukić)
- Slika 26. a. F. Borromini, Projekt eliptične kupole crkve *S. Carlo alle Quattro Fontane* (preuzeto iz: Portoghezi, P. (1967). *Francesco Borromini*. Milano: Electa.); b. Gospa od Karmena, odnos prozora i lateralnih zidova u odnosu na žarišta elipse (autor: Ž. Peković)
- Slika 27. Crtež tri moguća načina presvođenja crkve (autor: Ž. Peković)
- Slika 28. Rekonstrukcija crkve nakon 1639. (autor: Ž. Peković): a. poprečni presjek i sjeverno pročelje; b. uzdužni presjek; c. zapadno pročelje

CHURCH OF OUR LADY OF CARMEN (ST. JOHN) IN DUBROVNIK

Summary

The authors display the results of architectural and conservation research conducted in 2000/2001 in the eastern part of the historical core of Dubrovnik, in today's Church of Our Lady of Carmen, which is in Pustijerna, directly by the fortress of St. John. Research has found the earlier Church of St. John which was destroyed over time. Stone furniture and archive records of the 13th century bare witness to the existence of the church. The remains have given enough data for the recognition and graphic reconstruction of the three development phases of the church, from the 8/9th century to the romanesque period.

The Church of St. John is layered over the baroque gate of Our Lady of Carmel. Its present appearance is due to the last remodelling after the earthquake of 1667, in which it was severely damaged. The first construction stage began between 1633 – 1634. During the research, the foundations of the rounded facade were found, including part of the first stage of baroque church construction.

There was a project change in the middle of the century. A flat facade was built and the church was re-arched with an elliptical dome. The dome fell in an earthquake in 1661. The renewal took place within the then possibilities of the brotherhood: an overlapping wooden roof with a visibly coloured wooden lintel, imitations of stone pilasters and a wreath made in painted wood.

The church is furnished with altars and valuable altarpieces by: Giovanni Angelo Canin (built in 1641), Andrea Vaccaro (1606 – 1610), Sebastiano Ricci (1659 – 1734), and an overhead picture by Bartolomeo Litterini (1669 – 1748). It was also furnished with pictures of the Four Evangelists by Matteo Preti (1613 – 1699).

It is unknown who the architect was that in 1622 designed the church with the rounded facade over which rose an elliptic dome with a lantern.

Key words: Dubrovnik, Pustijerna, pre-romanesque, braiding, ciborium, Church of St. John the Evangelist, baroque, Our lady Of Carmel, Francesco Borromini